

Abivajavad lapsed ja noored

Karmen Lai, Anne Tiko

Materiaalne toimetulek
Vanemliku hooleta lapsed ja noored ning abi võimalused
Vajadus uute teenuste järgi

Abivajavad lapsed ja noored

Karmen Lai, Anne Tiko

Mitmesuguste globaalsete protsesside tõttu kasvavad tänapäeva lapsed ja noored ühiskonnas, mida iseloomustab sotsiaalsete ja demograafiliste suhete katkemine ning majanduslikud raskused. Viimased toovad omakorda kaasa sotsiaalse tõrjutuse, ebavõrdsuse ja ebastabiilsuse ühiskonnas ning vähendavad inimeste heaolu. Heaolu kõige üldisemas tähenduses on olukord, kui inimese materiaalsed, sotsiaalsed ja kultuurilised vajadused on rahuldatud. Kuid mitte kõigil lastel ja noortel ei ole tänases Eestis erinevatel põhjustel hea olla. Abivajavate laste ja noorte teema ongi selle peatüki sisuks. Peatükk koosneb kolmest osast. Esimese osa moodustab ülevaade laste ja noorte materiaalsest heaolust 21. sajandi alguse Eestis. Teiseks teemaks on vanemliku hooleta lapsed ning nende abistamise ja toetamise võimalused ja põhimõtted. Peatüki viimases osas arutletakse selle üle, milliste (uute) teenuste järgi on nõudlus lähtuvalt laste ja noorte tänaolust vajadustest.

SISSEJUHATUS

Üks Euroopa Liidu eesmärke on ühiskondliku sidususe või sotsiaalse kaasatuse suurendamine lähtuvalt põhimõttest, et kõikidel inimestel peab olema võrdne võimalus osaleda täisväärtuslikult ühiskondlikus elus, sealhulgas töötada ja olla majanduslikult aktiivne, omada elustandardit ja heaolu, mida peetakse normaalseks ühiskonnas, kus nad elavad. Sotsiaalse kaasatuse vastandiks on sotsiaalse tõrjutus. Tõrjutuse mõiste hõlmab ilmajäetuse mitmetahulist olemust, kus lisaks sissetulekule on oluline osa sotsiaalsel suhtel ja õigustel. Tõrjutuse all mõistetakse eeskätt olukorda, kus inimesel ei ole võimalust pääseda ressursside ja teenuste juurde, nagu võimalus teha tööd, ligipääs sotsiaalkindlustusele, haridusele, tervishoiuteenustele, kultuurilisele meelelahutusele ja teistele vaba aja veetmise võimalustele, ka infotehnoloogiale. Sotsiaalse tõrjutuse mõiste on vaesuse kontseptsiooni edasiarendus: kui vaesust käsitletakse üksikisiku või

leibkonna probleemina, siis tõrjutust käsitletakse kui ühiskonnaomadust (st inimese-ühiskonna suhet).¹

Euroopa Liidu üheks oluliseks eesmärgiks on majanduslikult ja sotsiaalselt sidusa ühiskonna poole liikumine. Selleks soovitakse vähendada ühiskondlikku kihistumist, ebavõrdsust ja vaesust ning sotsiaalset tõrjutust ja teiseks soovitakse tugevdada sotsiaalseid suhteid ühiskonnaliikmete vahel. Euroopa Nõukogu määratleb sotsiaalset sidusust ühiskonna suutlikkusena tagada oma kõigi liikmete heaolu, vähendades ühiskonnagruppide-vahelisi erinevusi ja vältides polariseerumist.

Modernse ühiskonna arenguga kaasnev ühiskondlike riskide kasv (nt Beck 2005) toob mitmete ühiskonnagruppide jaoks kaasa vaesuse kasvu ja deprivatsiooni ning sellest tulenevalt vähenenud

võimalused majandus- ja sotsiaalses elus osaleda (Sutton 2006). Vaesus tähendab eelkõige võimaluste ja juurdepääsu piiratud (haridusele, tööturule, tervishoiule, sotsiaalsele kaitsele jne) ning kõrvalejäämist ühiskonnas normaalseks peetavast elustiilist aga ka kehvat tervist ja madalamat eluiga ning suuremat sõltuvust, ebakindlust ning madalamat eluga rahulolu (Trumm 2009). Ühiskonna tasemel on vaesus sotsiaalprobleem, mis väljendub teatud elanikkonna rühmade materiaalsete ressursside ebapiisavusest tingitud ilmajäetuses ühiskonnas hädavajalikuks peetud elustandardist ning sotsiaal-majanduslikust osalusest. Vaesuse kui sotsiaalprobleemi tagajärjeks on ühiskonna madalam jätkusuutlikkus (nii majanduslikus, sotsiaalses kui poliitilises mõttes), sotsiaalsete riskide suurenemine (nt riskikäitumiste näol) ning väiksem ühiskondlik osalus. Indiviidi tasandil (leibkond, sotsiaalne grupp) on vaesus sotsiaal-majanduslik seisund, mis ei võimalda rahuldada subjekti esmaseid füsioloogilisi ja sotsiaalseid vajadusi (Trumm 2008).

Uurimused näitavad, et vaesusriskis elavate laste arv püsib mitmetes Euroopa riikides endiselt kõrge (Ferranini & Forssen 2005; Chapin 2007; Freisthler & Crampton 2009). Euroopa Liidu riikide laste kaasamise ja vaesuse uuringus mõõdeti laste heaolu 43 indikaatori kaudu seitsmes valdkonnas: (1) tervis (tervise seisund, terviseprobleemid, tervisekäitumine), (2) subjektiivne heaolu (rahuloluhinnangud, heaolu koolis), (3) suhted (vanemate,

I MATERIAALNE TOIMETULEK

Vaesusuuringud Eestis on jätkuvalt välja toonud lapsed kui kõige enam haavatava vaesuse riskigrupi (vt Kutsar 2008: 103). Kasvukeskkondade ja perekondade suured erinevused ei taga kõikidele lastele võrdsed võimalusi; laste ja noorte heaolu on seotud perekonna toimetuleku ja positsiooniga ühiskonnas. Vaesuses kasvamisega kaasneb mitmeid negatiivseid tagajärgi erinevate vajaduste rahuldamata jäämise näol: kannatada võib nii füsioloogiliste, turvalisuse-, enesehinnangu- kui eneseteostusevajaduse rahuldamine; ebapiisavate ressursside tõttu on vaeste perede lastel vähem valikuvõimalusi ja suurem oht saada tõrjutud (Kutsar, Harro, Tiit & Matrov 2004; Bradshaw 2005: 36; Kreitzberg 2005: 106). Vaesuses elavate laste ilmajäetus tähendab nii loobu-

sõpradega), (4) ainealine heaolu (sissetulekuvaesus, materiaalne deprivatsioon), (5) risk ja turvalisus (laste suuremus, riskikäitumine – alkoholi, tubaka tarvitamine, vägivalda kogemine), (6) haridus (hariduses osalemine, õpitulemused) ja (7) elamistingimused (eluasemeprobleemid ja –tingimused) (Bradshaw 2009: 32). Eesti asetses selles uuringus 29 riigi võrdluses 18. kohal. Valdkontade lõikes positsioneerus Eesti riikide võrdluses hariduses 2. kohale, tervises 11. kohale, suhetes 12. kohale ja materiaalse toimetuleku valdkonnas 14. kohale. Laste heaolu puudujäägid Eestis olid suuremad subjektiivses heaolus (20. koht) ning riskikäitumiste leviku ulatuse ja eluasemetingimuste osas asetus Eesti 25. kohale. 2006. a Euroopa Liidu sissetuleku ja elamistingimuste uuringus oli Eesti lapse vaesuse määra poolest (deprivatsioon ehk ilmajäetus, majanduslikud raskused ja relatiivne vaesus)² 23 riigi võrdluses 16. kohal (samas: 31).

Heaolu tagamiseks on vajalik tasakaal erinevate eluvaldkondade vahel ja heaolu tagamine ühiskonnas eeldab sotsiaalse õigluse põhimõtete järgimist. Laste (ja noorte) heaolu on seotud eelkõige nende kasvukeskkonna, turvalisuse ja elamistingimustega (Anglin 2002; Esping-Andersen 2002: 29; Jensen 2004) ning sõltub nii lapse pere toimetulekust ühiskonnas kui lapse toimetulekust perekonnas (Thornton, Axinn, Fricke, Alwin 2001: 215; Clarke & Joshi 2003: 66).

mist vähemolulisest (maiustused, mitmesugused “asjad”, meelelahutus jms) kui loobumist (tasulisest) huviharidusest, Internetist/kaabeltelevisioonist jms (Trumm 2009). Samuti on piiratud võimalused osta õppevahendeid ning väiksemad võimalused omandada haridust; sageli on tegu samaaegselt peresuhte ja kodu atmosfääri halvenemisega, kaasneda võib koolikohustuse eiramine, kodus või koolis väärkohtlemise ohviks langemine. Ka on alaealiste õigusrikkujate hulgas palju vaesuses elavaid lapsi (samas).

Statistikaameti andmetel oli Eesti elanikkonna suhtelise vaesuse määr³ ehk inimeste osatähtsus, kelle ekvivalentnetosissetulek

¹ Vt <http://www.sm.ee/tegevus/sotsiaalne-kaasatus.html>

² Vaesusel on erinevaid vorme: objektiivne vaesus tähendab olemasolevate ressursside ebapiisavust objektiivsete esmavajaduste rahuldamiseks; subjektiivne vaesus ehk tunnetatud ressursside vähesus minimaalseks/normaalseks toimetulekuks, absoluutne vaesus ehk minimaalsest normatiivsest elustandardist madalam ressursside tase; materiaalne ja sotsiaalne deprivatsioon on millegi ihaldusväärsuse, kuid vajalikuks peetava puudumine, mis vähendab oluliselt inimeste heaolu (Trumm 2008).

³ Suhtelise vaesuse piir on 60% leibkonnaliikmete aasta ekvivalentnetosissetuleku mediaanist; ekvivalentnetosissetulek on leibkonna sissetulek, mis on jagatud leibkonnaliikmete tarbimiskaalude summaga.

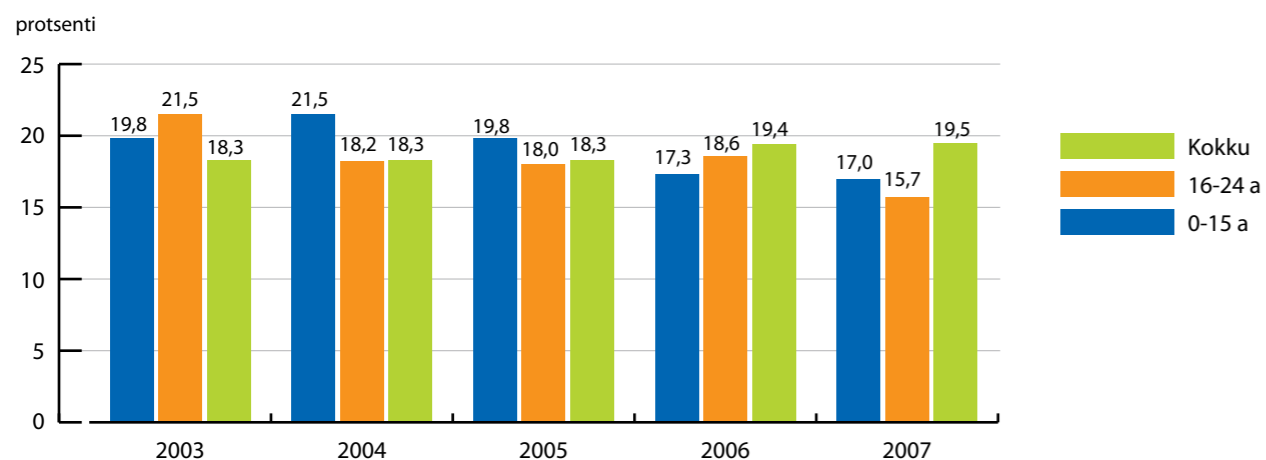
on suhtelise vaesuse piirist madalam, 2007. a 19,5%. Suhtelises vaesuses elavate 0–15-aastaste laste ja noorte osakaal oli 2007. a 17% ning 16–24-aastaste osakaal 15,7% (joonis 1). Leibkonna tüübi järgi oli kõige rohkem suhtelises vaesuses elavaid lapsi ja noori üksikvanemate peredes (39,2%), kolme ja enama lapsega peredest elab suhtelises vaesuses viiendik (21,3%), samal ajal kui ühe või kahe lapsega perede hulgas on vaeste osatähtsus 10–11%. Joonisel 1 on näha, et viie aasta lõikes on suhtelises vaesuses elavate laste ja noorte hulk näitamas languse tendentsi.

Allpool absoluutset vaesuspiiri ehk toimetulekuraskustes elavate laste osas on olukord paranenud: kui 2000. a elas allpool absoluutset vaesuspiiri ligi 45% lastest, siis 2007. a oli see näitaja 8% (Võrk & Karu 2009: 5). Üheks vaesuse vähenemise teguriks on olnud erinevad toetused (peretoetused, vanemahüvitis, täiendav tulumaksuvabastus) ja just paljulapselistele peredele, kes on enamasti ka suurima vaesusriskiga pered, on lapsetoetuste reaalkaartus perioodil 2000–2007 kasvanud (samas: 5). Analüüsidest suhtelise vaesuse määra piirkonniti, selgub, et kõige suurem on vaesuses elavate inimeste, sh laste ja noorte osakaal Kirde-Eestis

(31,6%), järgnevad Lääne- ja Kesk-Eesti (vastavalt 23,8% ja 23%), Lõuna- ja Kagu-Eesti (vastavalt 22,8% ja 19,5%) ning kõige vähem on vaesuses elavaid inimesi Põhja-Eestis (11,1%). Erinevus Põhja- ja Kirde-Eesti vahel vaesuses elavate inimeste määra osas on ligikaudu kolmekordne.

Toimetulekuraskuste korral on inimestel võimalik saada toimetulekutoetust. Toimetulekutoetus on riigi abi puudusekannatajatele, mida maksab kohalik omavalitsus. Toimetulekutoetust makstakse kohaliku omavalitsuse poolt siis, kui kõik muud vaesuse ja puuduse leevendamise abinõud ei ole olnud efektiivsed. Vastavalt 2008. a riigieelarve seadusele oli toimetulekupiiri määr 1000 krooni kuus üksi elavale inimesele või perekonna esimesele liikmele ning 800 krooni pere teisele ja igale järgnevale liikmele. Analüüsidest rahuldatud taotlusi toimetulekutoetustele 2008. a piirkondade lõikes, näeme, et kõige rohkem oli Statistikaameti andmetel abivajajaid Lõuna- ja Kirde-Eestis (vastavalt 31,3% ja 23,5% toimetulekutoetuse taotlustest on rahuldatud), seejärel Lääne-, Kesk- ja Põhja-Eestis (vastavalt 17,5%, 14,1% ja 13,6% rahuldatud taotlusi).

Joonis 1. Laste ja noorte suhtelise vaesuse määr võrdluses kogu populatsiooniga, 2003–2007

Allikas: Statistikaamet, statistika andmebaas

II VANEMLIKU HOOLETA LAPSED JA NOORED NING ABI VÕIMALUSED

2.1. LASTEKAITSE PÕHIMÕTTED

Viimastel aastatel on üha enam tähelepanu pööratud lapse ja noore toimetuleku tagamisele ühiskonnas rõhuasetusega täisväärtusliku elu tagamisele ning võrdsete võimaluste loomisele. Inimõiguste ülddeklaratsiooni artikli 25 punkt 1 sätestab kõigi inimeste, sh laste, õiguse sellisele elustandardile, mis on vajalik tema heaolu hoidmiseks. ÜRO lapse õiguste konventsiooni, millega Eesti ühines 26.09.1991, eesmärgiks on aidata kaasa sellele, et igale lapsele oleks tagatud võimalus igakülgseks arenguks, hoolitsuseks, kaitseks ja heaoluks. Eesti Vabariigi lastekaitse seaduse § 8 kohaselt on igal lapsel sünnipärane õigus elule, tervisele, arengule, tööle ja heaolule.

Vaatamata eelnimetatud õigustele on Eestis suurenenud laste ja noorte arv, kel on puudu turvalisusest, vanemlikust hoolitsusest, stabiilsusest, võrdsetest võimalustest osalemiseks ühiskonna elus. Lood hooletusest, vägivaldast, väärkohtlemisest, perede purunemisest ja pereprobleemidest ei ole haruldased. Lai (2009) uuringus osalenud kohaliku omavalitsuse lastekaitse küsimustega tegelevate spetsialistide hinnangul on Eestis lastekaitseprobleemide esiviisikus koolikohustuse mittetäitmine, legaalsed ja illegaalsed uimastid, vanemliku hoolitsuseta lapsed, toimetulekuprobleemidega pered ja nendega seotud problemaatika ning vanemate tööpuudus.

Igal lapsel on õigus olla kaitstud ja areneda vastavalt oma võimetele ning vajadustele. Pere on peamine lapse toetaja ja heaolu edendaja, kuid riigil on siin samuti oma roll: arendada ja edendada teenuseid lastega perede toetamiseks ning võimaldada abi ja toetust nendele lastele ja noortele, kes on jäänud vanemliku hoolitsuse ja kaitseta.

Lastekaitse tagatakse riiklike, omavalitsuslike ja ühiskondlike organite kaudu. Tänapäevase Eesti lastekaitseüsteemi alustalaks on vastavalt Eesti Vabariigi lastekaitse seadusele ja lastekaitse kontseptsioonile (2004) põhimõte, et lapse kasvatamine toimub perekonnas või perekondlikus õhkkonnas ning alati ja igal pool tuleb

2.2. VANEMLIKU HOOLOTSUSETA LAPSED

Definitsioone laste hooletusse jätmise kohta on mitmesuguseid. Mõned neist keskenduvad lapse seisundile, jättes välja vanemad, teised definitsioonid rõhutavad vanemate vastutust – st vanema tegude või tegemata jätmiste tõttu on tegemist hooletusse

seada esikohale lapse huvid. Lapse abistamise, sh ka eestkoste ja hoolduse eesmärk on samade tagada lapse turvatunne, areng ja heaolu tema vajadusi ja soove silmas pidades ning toetada tema iseseisvuspüüet. Last ja vanemaid ei tohi üksteisest eraldada vastu nende tahtmist, välja arvatud juhul, kui lahutamine on lapse huvides või kui laps on hädaohus ja lahutamine on vältimatu või kui seda nõuab seadus või jõustunud kohtuotsus. Kui ühel või teisel põhjusel on lapse heaolust lähtudes vajalik lapse eraldamine perest, vastutab kohaliku omavalitsuse sotsiaaltalitus vajalike lastekaitseteenuste kättesaadavuse eest. Lastekaitse kontseptsiooni (2004) kohaselt kehtib kõigi lastekaitse meetmete ja tegevuste puhul teenuste astmelisuse põhimõte, mille kohaselt teenuseid osutatakse vastavalt lapse ja noore unikaalsetele vajadustele ning suunaga vähem sekkumist nõudvatelt tegevustelt sügavamalt sekkumist nõudvate tegevusteni (näiteks enne lapse eraldamist perest tuleb pakkuda toetavaid teenuseid).

Erivajadustega lastele on riik ette näinud mitmeid sotsiaaltoetusi. Riik ja kohalikud omavalitsused peavad tagama keha-, kõne-, meele- ja vaimupuudega lastele ning eriabi ja kasvatuse eritingimusi vajavatele lastele teistega võrdsed võimalused õppimiseks. Erivajadustega lastel on õigus saada nende puudest tulenevalt ette nähtud eritoetusi, -teenuseid ja abivahendeid. Üha enam tugevneb suund kaasata puudega lapsi õppima tavakooli, pakkuda teenuseid ja tuge lastele ja nende vanematele, tavakooli õpetajatele, koolijuhtidele. Tavakooli pääsemisel on suur osa vanematel, nende ettevõtlikkusel ja koolil, seda läbi mõistmise ja hea tahte. Peret aitavad puudega lapsele hariduse andmisel spetsialistid, samuti on abiks kogemuste vahetamine samas olukorras olevate inimestega. Puudega ja erivajadustega inimeste, sh puudega laste jaoks on asutatud mitmeid organisatsioone, ühinguid ja liite, kes püüavad aidata inimestel kohaneda oma eluga ning anda abi ja nõu; ka noorsootöös on algatatud mitmeid projekte, mille sisuks on erivajadustega noorte kaasamine ja neile võimaluste loomine tööturule sisenemiseks. (Erivajadustega.. 2009)

jäetud lapsega. Hooletusse jätmist võib määratleda kui püsivat olukorda, kus laste põhilised füüsilised ja/või psühholoogilised vajadused on rahuldamata, mis võib põhjustada tõsiseid kahjustusi lapse tervisele või arengule (näiteks ebapiisav toitumine,

riietamine, võimetus kaitsta last füüsilise vigastuse või hädaohu eest või tagada ligipääs vajalikule meditsiinilisele abile või ravile, vastutustundetus, laste põhiliste emotsionaalsete vajaduste rahuldamata jätmine (vt Iwaniec 2003: 215).

Eestis oli Sotsiaalministeeriumi andmetel 2008. a algul arvel 1984 last – orvud, vanemliku hoolitsuseta ja abivajavad lapsed – kelle puhul oli vajalik lastekaitse küsimustega tegeleva spetsialisti (sotsiaal- või lastekaitsetöötaja) sekkumine. Sama aasta jooksul võeti arvele 1732 uut vanemliku hoolitsuseta last vanuses 0–17 aastat. Vaadates tabelis 1 toodud abivajavate laste statistikat, näeme, et kõigil aastatel on abivajavate laste hulgas olnud rohkem poisse kui tüdrukuid ning viimasel kahel aastal (2007–2008) on abivajavate laste ja noorte arv suurenenud.

Tabel 1. Aasta jooksul arvele võetud vanemliku hoolitsuseta lapsed vanuses 0–17 aastat, 2004–2008^a

Sugu	2004	2005	2006	2007	2008
Poisid	602	431	913	799	921
Tüdrukud	490	427	767	730	811
Kokku	1092	858	1680	1529	1732

^a2006. a täpsustati aruande sisu ning aruanne laienes, orbudele ja vanemliku hoolitsuseta lastele lisati aruandesse juurde ka abivajavad lapsed, mistõttu alates 2006. a on arvud varasemate aastatega võrreldes suuremad.

Allikas: Statistikaamet, statistika andmebaas

Arvelolevatest vanemliku hooleta ja abi vajavatest lastest paigutati 2008. a oma perest ära 585 last, kellest suurim osa (41,8%) läks uude ehk eestkoste-, hooldus- või lapsendaja perekonda.

Tabel 2. Vanemliku hoolitsuseta ja abivajavate arvelolevate 0-17 aastaste laste paigutamine, 2004-2008

Paigutamise koht	2004	2005	2006	2007	2008
laste hoolekandeesutusse e asenduskoduteenus	226	175	160	178	163
perekondadesse	266	261	231	198	244
bioloogilise perekonda*	371	416	72	91	75
varjupaika	210	127	191	85	103
Kokku	1073	979	654	543	585

*2006. aastast näidatakse neid lapsi kes on perest eraldatud ning hiljem taas perekonda tagasi paigutatud

Allikas: Statistikaamet, statistika andmebaas

Asenduskoduteenusle ehk laste hoolekandeesutusse suunati 27,8% ning varjupaika 17,6% lastest. 12,8% lastest pöördusid pärast eraldamist tagasi bioloogilisse perekonda (tabel 2). Teisisõnu, kõigist arvele võetud lastest pisut üle neljandiku eraldati perekonnast (paigutati hoolekandeesutusse) ning perest eraldatud lastest jõudis bioloogilisse perekonda tagasi vaid väike osa.

Kõrvutades esmakordselt arvele võetud ning paigutatud vanemliku hoolitsuseta ja abivajavate laste arve (vrld tabel 1 ja tabel 2), näeme, et 2004–2005. a on paigutatud vähem lapsi kui on arvele võetud lapsi. Nimetatud erinevus tuleneb sellest, et paigutamata jäänud laste all käsitletakse 2006. a-st lapsi, kes jäid pärast arvele võtmist edasi bioloogilisse perekonda ning kelle juhtumit lahendab lastekaitse- või sotsiaaltöötaja peret toetavate teenuste kaudu.

Vastavalt perekonnaseadusele võib vanema, eestkostja või eestkostesutuse nõudel kohus vanema õigused ära võtta, kui vanem: (1) alkohoolsete jookide, narkootiliste või muude uimastava toimega ainete kuritarvitamise tõttu või muul põhjusel, mida kohus ei loe mõjuvaks, ei täida oma kohustusi lapse kasvatamisel ja tema eest hoolitsemisel; (2) kuritarvitab vanema õigusi; (3) kohtleb last julmalt; (4) avaldab muul viisil lapsele kahjulikku mõju; (5) ei ole kasvatusasutuses viibiva lapse kasvatamises mõjuvate põhjusteta osalenud aasta jooksul. Kui vanemalt vanema õiguste äravõtmisel jääb laps ilma vanemlikust hoolitsusest, korraldab lapse elu eestkostesutus. Vanemaõiguste äravõtmisel paigutatakse laps asendushooldusele, kuid vanemal säilib lapse ülalpidamiskohustus. Kohus võib vanema õigused lapse suhtes taastada, kui vanem on oma eluviisi parandanud ning soovib ja suudab vanema õigusi nõuetekohaselt täita. Kohus võib ka otsustada lapse äravõtmise vanemalt ühe vanema, eestkostja või eestkostesutuse nõudel otsustada võtta lapse ühelt või mõlemalt vanemalt ära vanema

Tabel 3. Kohtus vanema õigusteta jäetud vanemate lapsed, 2004–2008

Vanus	2004	2005	2006	2007	2008
7–14 aastat	108	103	66	89	84
15–17 aastat	41	34	29	34	32
Kokku	149	137	95	123	116

Allikas: Sotsiaalministeerium, sotsiaalhoolekande teenuste statistika

Tabel 4. Kohtuotsusega perekonnast eraldatud lapsed, 2004–2008

Vanus	2004	2005	2006	2007	2008
7–14 aastat	55	47	47	59	51
15–17 aastat	14	15	18	20	17
Kokku	69	62	65	79	68

Allikas: Sotsiaalministeerium, sotsiaalhoolekande teenuste statistika

õiguste äravõtmiseta, kui last on ohtlik jätta vanemate juurde (st lapse perekonnast eraldada). Lapse äravõtmise põhjuste äralangetamisel võib kohus vanema nõudel otsustada laps tagasi anda.

Kohtus vanema õigusteta jäetud vanemate laste arv on perioodil 2004–2008 olnud vahemikus 95–149 last aastast ja tendents on pigem laste arvu vähenemise suunas (tabel 3). Perekonnast kohtuotsusega eraldatud laste arv on olnud viimase viie aasta jooksul samas suurusjärgus (tabel 4).

Kohalikud omavalitsused on kahe viimase aasta jooksul esitanud kohtusse nõude laste äravõtmiseks vähemalt 386 korral (Riiklik tegevus... 2009: 13). Üldjuhul esitatakse nõue siis, kui on piisavalt tõendeid selleks, et kohus võiks otsustada lapse perest eraldamise kasuks. Raportis tuuakse välja, et enamasti kulus vanemlike või kasvatuslike õiguste äravõtmise kohtuotsuseni veerandil juhtumitest 1–3 kuud, kolmandikul juhtumitest 4–6 kuud, veerandil juhtumitest 6–12 kuud ning üle 10% juhtumitest enam kui aasta (samas).

2.3. HÄTTASATTUNUD LASTE JA NOORTE AITAMINE

Lapse abistamiseks on Lastekaitse seaduses välja toodud järgmised teenused: (a) tugiperekond või -isik (sobiv tugiperekond või -isik, kes vabatahtlikkuse alusel püüab lahendada lapse probleeme, abistab ja toetab teda), (b) turvakodu ehk varjupaik (ajutiselt abi, tuge ning kaitset pakkuv institutsioon), (c) eestkoste ja hoolduse korraldamine (lapse abistamisel eestkoste ja hoolduse vormis on eestkoste- ja hooldusorganiks kohaliku omavalitsuse sotsiaaltalitus, peale üksikisiku ja avaliku lasteasutuse võib eestkostjaks ja hooldajaks olla veel tugiperekond, erahooldusasutus või mõni muu sotsiaaltalituse poolt heakskiidetud asutus). Kui lapse eraldamine perekonnast on vältimatu, leiab kohalik omava-

litsus lapsele sobivaima asendushoolduse vormi. Asendushoolduse vorme on kolm: (1) hooldamine perekonnas, (2) eestkoste seadmine ning (3) asenduskodu teenus. Lisaks võib asendushoolduse alla arvata ka lapsendamise (Reinomägi 2008: 53).

Kuigi laste ja noorte toetamiseks igapäevases elus on võimalik kasutada **tugiisikuteenust** võib Sotsiaalministeeriumi andmetele tuginedes väita, et teenust kasutavad lapsed ja noored üsna vähe (tabel 5). Suurem on teenuse kasutamine 7–14-aastaste laste seas, kelle psühhosotsiaalse arengu aspektist on vajalik püsiva ja turvalise suhte olemasolu vähemalt ühe täiskasvanuga.

Tabel 5. Tugiisikuteenust kasutanud noored, 2006–2008

Vanus	2006	2007	2008
7–14 aastat	78	55	157
15–17 aastat	18	41	28
18–24 aastat	6	3	-
Kokku	102	99	185

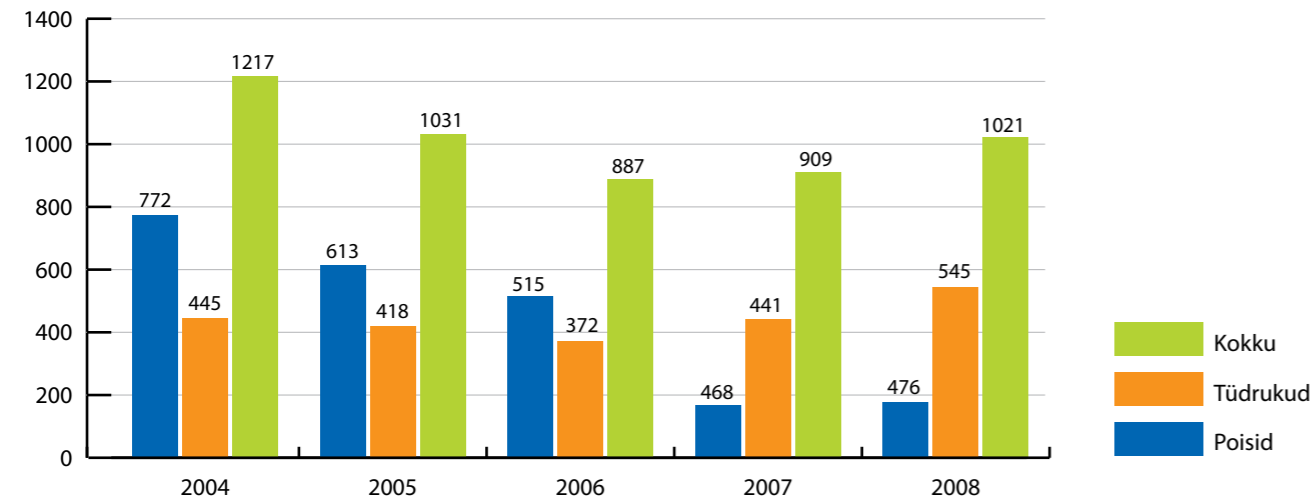
Allikas: Sotsiaalministeerium, sotsiaalhoolekande teenuste statistika

Analüüsid (pere)tugiisiku teenuse efektiivsust, leidsid Ratnik ja Kibin (2009), et tugiisikute põhiline abi ja toetus on moraalne (nt ära kuulamine, vestlemine) ning abi laste eluolu parandamise läbi (nt abi konfliktide ja arusaamatuste lahendamisel koolis, õppida aitamine). Võib arvata, et tugiisiku teenuse kasutamise vajadus on suurem kui kohalike omavalitsuste võimalused teenust pakkuda. Positiivne on asjaolu, et paari aasta jooksul on teenuse kasutamine peaaegu kahekordistunud, mis näitab kohalike omavalitsuste kasvanud tähelepanu noorte vajaduste suhtes.

Turvakodu ehk varjupaik on ajulist ööpäevast abi, tuge ja kaitset pakkuv hoolekandeesutus. Analüüsid varjupaigategenuse kasutamist Eestis perioodil 1996–2004, leidis Heinla (2006), et kuni 2000. a-ni moodustasid varjupaikades viibinutest üle 2/3 lapsed, 2002. a oli laste osatähtsus 43%. 2004. a-st on hakanud laste osatähtsus varjupaikades suurenema ja ületab täiskasvanute oma.

Vaadates varjupaigategenuse kasutamist soo lõikes perioodil 2004–2008, näeme, et poiste puhul oli vajadus selle teenuse järgi

Joonis 2. Varjupaiga teenust kasutanud 7–24-aastased noored, 2004–2008

Allikas: Sotsiaalministeerium, sotsiaalhoolekande teenuste statistika

Tabel 6. Eestkostele võetud ja lapsendatud lapsed vanuses 0–17 aastat, 2004–2008

	2004	2005	2006	2007	2008
Eestkostele võetud	203	221	242	259	250
Lapsendatud	165	152	158	142	181
sh peresiseselt	63	87	81	57	85
uude perekonda Eestis	74	49	57	54	68
välisriigi kodanike poolt	28	16	20	31	28

Allikas: Sotsiaalministeerium, sotsiaalhoolekande teenuste statistika

suurem, kuid 2008. a ületas tüdrukute arv poiste oma. Peaaegu pooled lapsed vanuses 0–17 aastat (48,0%) viibisid varjupaigas kuni 1 nädal, 18–24-aastasest noortest 34% viibis asutuses kuni 1 nädal ja 31% viibis seal 1–3 kuud.

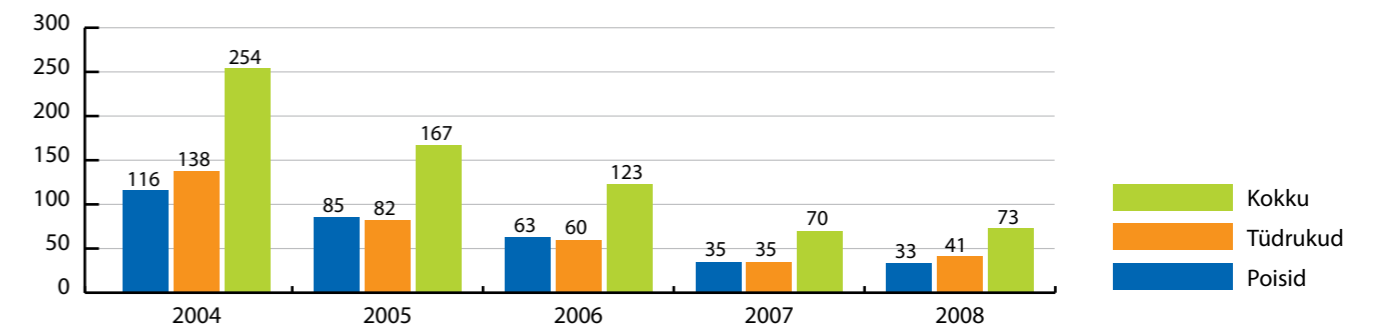
Varjupaika sattumise peamised põhjused 7–24-aastaste noorte seas on Sotsiaalministeeriumi andmetel elukoha puudumine (19,1% juhtumitest), perevägivald (10,7%), kodune hoolimatus (9,3%), hulkurlus (8,7%), vanemate ja teiste lähedaste alkoholi tarvitamine (6,2%), noore enda alkoholi tarvitamine (5,9%). Heinla (2006: 105) väitel on sotsiaalses riskis elavate noorte osakaal tõusmas ning tõrjutute hulka kuuluvad üha nooremad inimesed.

2008. a jooksul võeti eestkostele 250 last. Võrreldes paari eelneva aastaga, suuri muutusi ei ole selles osas toimunud, küll 2004. aastal oli eestkostele võetud laste arv väiksem – 203 (vt tabel 6).

Lapsendamise arv on seevastu suurenenud, va 2007. a, mil toimus väike langus. Kõige suurema osa on lapsendatud lastest moodustavad lapsed, kes elavad koos ühe bioloogilise vanemaga ning on lapsendatud tema abikaasa poolt (2008. a peaaegu pooled lastest ehk 47%). 37,5% lastest lapsendas uus perekond ning 15,5% välisriigi kodanik. Lapsendamine on lapse jaoks parim variant, kuna loob turvalise vastutusel põhineva püsiva suhte lapse ja uue vanema vahel.

Hooldamine perekonnas on sotsiaalhoolekande seaduse mõistes isiku hooldamine sobivas perekonnas, kelle liikmete hulka ta ei kuulu. Aasta-aastalt väheneb Eestis perekonda hooldamisele võetavate laste ja ka teenuse pakkujate arv. Kui 2004. a oli Eestis 753 hooldusperet lastele, siis 2008. a oli see arv üle kahe korra väiksem – 322 (Aasmäe 2009: 5). Jooniselt 4 on näha, et viimase viie aasta jooksul on perekonda hooldamisele paigutatud 7–24-aastaste noorte arv vähenenud üle kolme korra.

Joonis 3. Perekonnas hooldamisel olevad noored vanuses 7–24 aastat, 2004–2008

Allikas: Sotsiaalministeerium, sotsiaalhoolekande teenuste statistika

Tabel 7. Asenduskoduteenust kasutavad lapsed vanuses 0–17 aastat ning teenuse kasutamise põhjused, 2004–2008

Näitaja	2004	2005	2006	2007	2008
Laste arv	1549	1683	1621	1493	1322
.. orvud	195	180	162	138	106
.. vanemliku hoolitsuseta	1354	1387	1343	1271	1141
.. vanemate avalduse alusel	127*	116	116	84	75
sh raske ja sügava puudega lapsed		84	82	65	56

*2004. aastal ei ole teenust kasutavate laste hulka arvestatud vanema avalduse alusel viibivaid lapsi, 2005. aastast andmed hõlmavad nii riiklikul hoolekandeteenusel kui vanema avalduse alusel asutustes viibivaid lapsi.

Allikas: Statistikaamet, statistika andmebaas

Perekonnas hooldamise teenuse pakkujate arvu languse põhjustena on välja toodud lastega kaasnevad multiprobleemid ja tugisüsteemi puudumine hooldusperedele (sh väike materiaalne toetus riigi poolt ning nõutava PRIDE⁴ koolituse kättesaadavus). Tugisüsteemi olemasolu on peredele oluline, tagades Thomsoni (2007) ning Rosenwaldi ja Bronsteini (2008) väitel suurema turvatunde ja stabiilsuse (hooldus)peres, sh lapse eest hoolitsemisel.

Asenduskoduteenus on laste hoolekande korraldamises suhteliselt uus mõiste (kasutusel alates 01.01.2007), varem osutati teenust lastekodu nime all. Sotsiaalhoolekande seaduse alusel on asenduskoduteenuse eesmärgiks teenuse osutaja poolt lapsele tema põhivajaduste rahuldamiseks peresarnaste elutingimuste võimaldamine, talle turvalise ja arenguks soodsa elukeskkonna loomine ning lapse ettevalmistamine võimetekohaseks toimetulekuks täiskasvanuna. Asenduskoduteenust osutatakse üldjuhul lapsele kuni 18-aastaseks saamiseni või päevases õppevormis või tervislikel näidustustel muus õppevormis põhikoolis, gümnaasiumis või kutseõppeasutuses põhi- või keskhariduse omandamise korral kuni järgmise kooliaasta alguseni või kutseõppeasutuses, rakenduskõrgkoolis või bakalaureuseõppes kõrgkoolis esmase õppekavajärgse nominaalse õppeaja lõpuni, kui asenduskoduteenusel viibiv laps jätkab õppimist kutseõppeasutuses, rakenduskõrgkoolis või bakalaureuseõppes kõrgkoolis samal kalendriaastal, kui ta omandas põhi- või keskhariduse.

2008. a lõpu seisuga oli Sotsiaalministeeriumi andmetel Eestis 35 asenduskodu, neist 12 riiklikku, 12 kohalikule omavalitsusele kuuluvat ja 11 eraõiguslikku (2004. a oli asenduskodusid Eestis 38). 2005–2006. a ei ole asenduskoduteenusel olnud laste arvus suuri muutusi, kuid alates 2007. a laste arv väheneb (vt tabel 7), mida võib seostada ka laste üldise arvu kahanemisega.

Riigikontrolli aruandes (2009) riigi tegevuse kohta laste riikliku hoolekande korraldamisel (orbude ja teiste vanemliku hoolitsuseta laste riikliku asendushoolduse korraldus) on välja toodud, et vastupidiselt riigi püstitatud strateegilisele eesmärgile on perehoolduse osakaal laste asendushoolduses vähenenud - asenduskodudes on kolm korda rohkem lapsi kui hooldusperedes. Kui 2006. a oli asenduskodus ja -peres hooldusel viibivate laste suhtarv 2,9 siis 2007. a ja 2008. a oli see 3,3. Seega on riik hoogsamalt arendanud asenduskoduteenust, nimetades samal ajal prioriteediks peres hooldamist. Puudujääkidenähtude laste riikliku hoolekande korraldamisel tuuakse samas aruandes välja asenduskodule ja hooldusperedele kehtestatud mitme nõude täitmata jätmist. Näiteks on asenduskodus olevad pered seaduses ettenähtust suuremad, probleeme on kasvatajate haridusnõuete täitmisega, pea pooled hoolduspered ei ole läbinud nõutavat koolitust ning järelevalve asenduskoduteenuse ja perekonnas hooldamise üle on ebaühtlane.

Orbude ja teiste vanemliku hoolitsuseta laste riiklikku asendushoolduse efektiivsemaks korraldamiseks soovivad Riigikontroll (a) soodustada hooldusperede arvu kasvu teenuse propageerimise, nõustamise ning täiendkoolituste kaudu, (b) luua vastava koolituse läbinud potentsiaalsete hooldusperede andmebaas, (c) toetada suunda laste varasemale perekonnas hooldamisele (st peremudelil põhinevaid asenduskodusid perevanema süsteemi

III VAJADUS UUTE TEENUSTE JÄRGI

Lastekaitse kontseptsioon rõhutab vajadust luua terviklik süsteem lapse õiguste kaitse korralduseks ja ühtlustada lastekaitsetöö praktika. Vajalik on ümber hinnata olemasolevad teenused ja programmid abivajavatele lastele (praegu ei arvesta need tegelikku olukorda ega abivajadust), seda tänastest vajadustest lähtuvalt, eelkõige pidades silmas lapse õigust areneda ning kasvada perelähedases kasvukeskkonnas.

Lastekaitsetöö tegijad tõid hiljuti läbi viidud uuringus (Lai 2009) välja 57 erinevat vajadust peamiselt teenuste aga ka toetuste järgi, mis aitaksid lapsi ja noori ning nende peresid paremini toetada. Oodatakse riigi toetust lastele võrdsete võimaluste loomisel osalemiseks huvialaringides, mis on seotud lapse identiteedi kujunemisega, kuulumisvajadusega ning vajadusega olla tunnustatud. Teenuste poole pealt nimetati enim tugiisikuteenust, aga ka suurenevat vajadust psühholoogilise nõustamisteenuse ja teiste erispetsialistide teenuste järele, järelevalvega ööpäevaringset kriisituba ning täiendavate hooldusperede vajalikkust (samas 45–46). Vaatamata riigi pingutustele tagada lastele nende õiguste realiseerimine ja heaolu, hindasid spetsialistid, et on palju lapsi, kelle põhilised heaolu tagavad vajadused on rahuldamatud. Seega peab lastekaitse otseselt tegelema turvalisuse ja stabiilsuse ning lapse ja noore arengut toetava kasvukeskkonna tagamisega.

Kasvanud on ka vajadus toetada *alaealisi emasid*, kuna nendel tütarlastel on suurem tõenäosus koolist välja langeda ja oma haridustee katkestada. Toetuse puudumine mõjutab noore inimese võimet olla lapsevanem, tekitades seega ka küsitavusi lapse heaolu osas. Nimetatud sihtgrupi vajadust abi järele kinnitab ka MTÜ Caritas⁵ tegevus, mille raames töötatakse 2002. a-st alaealiselt lapseootele jäänud ning sünnitanud emadega ja lastekodukasvandikest noorte emadega, 2008. a avati teismeliste emade toetusgrupp Pärnus.

alusel, et igal lapsel oleks üks peamine kasvataja, kes elab temaga ööpäeva ringi koos) ja (d) täiustada järelevalvesüsteemi. Lähiaastatel on kavas parandada asenduskodude infrastruktuuri uute peremajade ehitamisega. Ehitust rahastatakse Euroopa Regioonarengu Fondi ja Šveitsi koostööprogrammi kaasabil, kokku ehitatakse 32 peremaja ja üks tegelusmaja.

Erinevate nõustamisteenuste loomisele ja arendamisele on viimastel aastatel pööratud palju tähelepanu. Eesti Noorsootöö Keskuse andmeil töötas 2008. a Eestis 25 teavitus- ja nõustamiskeskust, 18 noorte nõustamiskeskust, 46 karjääri- ja nõustamiskeskust (Noorteasutused.. 2009). Nagu eelnevalt näha, on Eestis noorte nõustamisteenuste pakkumine killustunud erinevate vastutajate vahel. Noorte teavitamis- ja nõustamisteenused on loodud, kuid puuduvad süsteemsed lahendused nende jätkusuutlikkuse tagamiseks, piisavad ressursid ja kavakindel koolitus seal töötavatele nõustajatele (Alaealised ja õigus.. 2009). Tihtilugu pole nõustamisteenus noorele kättesaadav ka oma asukoha tõttu, kuna toimetulekuprobleemidega pere lapsel/noorel ei jätku ressursse, et teenuse saamiseks kohale sõita.

Lai (2009) uuringus osalenud spetsialistid rõhutasid tervikliku hoolekande süsteemi puudumist Eestis, töö omavalitsuses toimib vastavalt volikogu poolt ja arengukavas sätestatud prioriteetidele ning laste hoolekanne on alafinantseeritud, hoolekande töötajad alaväärtustatud. Abi ning toetuse pakkumine erineb regioniti, maapiirkondade spetsialistide sõnul Eestis tervikuna on hoolekanne suunatud linnas elavatele lastele, noortele ja nende peredele, kuid maapiirkondades ressursse (sh inimressursse) napib. Lisaks puudub süsteemne ülevaade abi vajavatest lastest, teenustest ja teenuse pakkujatest (Tulva 2008: 24).

Tõusmas on vajadus teenuste järele, mis on seotud emotsionaalse heaoluga, seda nii nendele lastele, kes ei ole veel „ametlikult“ abivajaja rollis ja ka neile lastele ning noortele, kes on süsteemis klientidena. Täna ühiskonda iseloomustab kvaliteetaja vähesus vanemate ja laste vahel (Kutsar 2008: 108), kuigi vanemad teavad, et peresuhete kvaliteet on lapse arengu toetajana tähtis. Nii on leitud, et 7–17-aastaste laste hoidmisele kulutavad naised keskmiselt pool tundi ja mehed üheksa minutit päevas (Tammur

⁴ PRIDE (Parents Resource for Information Development Education) on asendusperede arendamise- ja toetamise mudel, mis on loodud eesmärgiga parandada hoolduse kvaliteeti hooldusperedes ja adopteerimisteenuste taset. PRIDE programmi eesmärgiks on läbi koolituse ja supervisiooni anda peredele olulisi teadmisi, mille omandamine on vajalik edukaks hooldus- või adoptiivpereks kujunemisel (toim).

⁵ www.caritas.ee

& Randoja 2008: 18). Analüüsid 15–18-aastaste noorte õnnetunnet mõjutavaid tegureid, leidis Ainsaar (2008: 76), et noorte õnne mõjutavad eelkõige keskkond ja sotsiaalsed suhted – tugevamateks õnne mõjutatavateks teguriteks osutusid tervis, usaldus, koolisüsteemiga rahulolu; Eesti noorte õnne mõjutab kool suurel määral. Pärna, Lai ja Tulva (2008) uuringust selgus, et ühe või mõlema vanema minek välismaale tööle võib mõjutada lapse toimetulekut igapäevaste tegevustega, sh toimetulekut koolikeskkonnas. Laste käitumine muutub probleemseks siiski peamiselt seetõttu, et lapsed tunnevad ennast mahajäetuna, neile ei pöörata piisavalt tähelepanu, puudub tunnustus ja võimalus tegutseda koos vanematega.

Üheks tänapäevaseks uueks sõltuvuseks võib nimetada arvutit ja Interneti. Viimastel aastatel on üha rohkem hakatud rääkima arvuti ja Internetiga seonduvatest negatiivsetest aspektidest. Infotehnoloogiline tsivilisatsioon on loonud elukeskkonna, millel võib vaatamata sellega kaasnenud hüvedele (nt juurdepääs

KOKKUVÕTTEKS

Eesti ühiskonna jätkusuutlikkuse kontekstis, kus elanikkond vananeb, on lapsed eriti olulised. Aeg-ajalt peame endilt küsima: „Mis on parim laste jaoks?“ Eriti seoses nende laste ja noortega, kes kannatavad puuduse käes ning kes on kõige vähem võimelised end kaitsma. Patterson (1983: 260) on öelnud, et „haavatav või mittehaavatav ei ole laps ise, vaid see on pigem süsteem, kuhu laps kuulub.“ UNICEFi 2009. a aruanne toob esile vajaduse pöörata Eesti ühiskonnas rohkem tähelepanu lapse kasvukeskkonnale, suhtele perekonnas, vähendada laste vaesust ning leida

infole, meelelahutus- ja kommunikatsioonivõimalused, sotsiaalne interaktsioon, arvuti kasutamine erinevates ravi- ja rehabilitatsiooniprotsessides ning rehabilitatsioonis) olla ka negatiivne mõju. Seoses asjaoluga, et Internet on saavutamas noorte igapäevaelus aina suuremat tähtsust, on uurijad hakanud rohkem tähelepanu pöörada Interneti-keskkonna mõjule lastele. Oskusliku arvuti/Interneti kasutamisega kaasnevad mitmed positiivsed nähtused, kuid liigkasutamine võib osutada lapse/noore arengule negatiivseks, sh põhjustada terviseprobleeme. Lai ja Uri (2008) uuringust selgub, et arvuti/Interneti liigne kasutamine võib 4., 7. ja 9. klasside noortel (uuringus osalesid kooliõpilased Eesti neljast maakonnast) põhjustada düsfunktsionaalset käitumist ja tervisehäireid (sagedamini 7. klassi õpilastel). Sagedamini esinevateks probleemideks on silma-, käe- ja peavalu, mõjutades füüsilist heaolu. Uneaja lühenemine arvutis/Internetis viibimise tõttu halvendab õpitulemusi ning arvuti liigse kasutamisega kaasneb ka ebaregulaarne toitumine.

võimalusi laste, noorte heaolu tõstmiseks ja kindlustamiseks tervikuna (Child Well-Being.. 2009). Ühiskonnas aset leidnud muutused on toonud esile vajaduse leida efektiivsemaid teenuseid, võimalusi laste ja noorte toetamiseks (Harrison & Wise 2005), et võimaldada nende paremat funktsioneerimist, osalemist ja arenemist ühiskonnas (tasakaalustades inimeste vajadused, õigused, kohustused ja ressursid ning pakkudes vajalikku abi, hoolt ja kaitset).

KASUTATUD KIRJANDUS

- AASMÄE, A. 2009. Hooldusperesid ja kasulapsi jääb üha vähemaks. – *Meie Lapsed*, 1, 5.
- AINSAAR, M. 2008. Miks on laps õnnelik? Isiksuseomaduste ja keskkonna mõju 15-18-aastaste noorte õnnele kümnes Euroopa riigis. – L.Ots (toim). *Uued ajad – uued lapsed. Teadusartiklite kogumik*. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 63-80.
- ANGLIN, J.P. 2002. Risk, Well-Being and Paramountcy in Child Protection: The Need for Transformation. – *Child & Youth Care Forum*, 31(4), 233-255.
- BECK, U. 2005. *Riskiühiskond: teel uue modernuse poole*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- BRADSHAW, J. 2005. Child Poverty and Deprivation. – J. Bradshaw, E. Mayhew (toim). *The Well-Being of Children in the UK*. London: Save the Children, 35-64.
- BRADSHAW, J. 2009. Social Inclusion and Child Poverty. – *Changing Childhood in a Changing Europe* (pp 29-35). Interdisciplinary Workshop Report. [WWW] <http://www.esf.org/research-areas/social-sciences/publications>
- CHAPIN, R. 2007. *Social Policy for Effective Practice. A Strengths Approach*. New York: McGraw-Hill.
- CLARKE, L., JOSHI, H. 2003. *Children's Changing Families and Family Resources*. London: Routledge Falmer.
- EESTI Vabariigi Lastekaitse seadus. RT 1992, 28, 370. (01.11.2009 kehtinud versioon)
- ESPING-ANDRESEN, G. 2002. A Child-Centered Social Investment Strategy. – G. Esping-Andersen, G.Duncan, A.Hemerijck, J.Myles (toim). *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press, 26-41.

- FERRANINI, T., FORSSEN, K. 2005. Family Policy and Cross-National Patterns of Poverty. – O.Kangas, J.Palme (toim). *Social Policy and Economic Development in the Nordic Countries*. New York: Palgrave MacMillan.
- FREISTLER, B., CRAMPTON, D. 2009. Environment and Child Well-Being. – *Children and Youth Services Review*, 31(3), 297-299.
- ALAEALISED ja õigus. Erinoorsootöö. 2009. Haridus- ja Teadusministeerium. [www] <http://www.hm.ee/index.php?045054> (11.11.2009)
- HARRISON, R., WISE, C. 2005. *Working with Young People*. London: SAGE Publications.
- HEINLA, E. 2006. Varjupaigalapsed – sotsiaalses riskis elavad lapsed. – L.Hansson (toim).
- Perekond ja uued sotsiaalsed riskid*. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 93-107.
- IWANIEC, D. 2003. Working with Families Who Neglect Their Children. – M. Bell, K. Wilson (toim). *The Practitioners Guide to Working with Families*. Palgrave: MacMillan, 209-28.
- JENSEN, A.-M. 2004. Introduction. – A.-M. Jensen, A. Ben-Arieh, C. Conti, G. Kutsar, M.N.G. Phádraig, H.W.Nielsen (toim). *Children's Welfare in Aging Europe*. Vol I. Trondheim: Norwegian Centre for Child Research, 13-18.
- KREITZBERG, M. 2005. Poverty and Inequality. – *Household Living Niveau*. Tallinn: Statistical Office of Estonia, 106-115.
- KUTSAR, D. 2008. Lapse heaolu vananevas Eestis. – L.Ots (toim). *Uued ajad – uued lapsed. Teadusartiklite kogumik*. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 96-111.
- KUTSAR, D., HARRO, M., TIIT, E.-M., MATROV, D. 2004. Children's Welfare in Estonia from Different Perspectives. – *Children's Welfare in Aging Europe*. Vol I. Trondheim: Norwegian Centre for Child Research, 81-141.
- LAI, K. 2009. The Contextual Demands of Children and Families in Contemporary Estonia: Toward Policy Reformation. – P. Isley, J. Karing, M. Kerulis (toim). *Research, Planning and Policy: Emerging Trends in Baltic and Nordic Lifelong Learning*. Tampere: Juvenes Print, 41-52.
- LAI, K., URI, H. 2008. Arvuti/Interneti kasutamise trendid ning nende võimalikud negatiivsed mõjud õpilaste tervisele. – *Eesti Arst*, 2, 87-91.
- LASTEKAITSE kontseptsioon. 2004. Tallinn: Sotsiaalministeerium.
- NOORTEASUTUSED maakonniti. 2009. Eesti Noorsootöö Keskus. [www] <http://www.entk.ee> (01.11.2009)
- PATTERSON, G.R. 1983. Stress: A Change Agent for Family Process. – N. Garnezy, M. Rutter (toim). *Stress, Coping, and Development in Children*. New York: McGraw-Hill Book Company, 235-264.
- PEREKONNASEADUS. RT I 1994, 75, 1326. 10.11.2009 kehtinud versioon.
- PÄRNA, H., LAI, K., TULVA, T. 2008. Vanemate töötamine välismaal – kuidas see mõjutab lapse elu. Laste ja spetsialistide tõlgendused. – *Sotsiaaltöö*, 6, 36-44.
- RATNIK, M., KIBIN, S. 2009. *(Pere) tugiisiku teenuse efektiivsuse uuring*. [WWW] <http://www.sm.ee/tegevus/lapsed-ja-pere/lastekaitse-korraldus.html> (10.11.2009)
- REINOMÄGI, A. 2008. Lastekaitse- ja hoolekanne. – *Sotsiaalvaldkonna arengud 2000-2006. Trendide kogumik*. Sotsiaalministeeriumi toimetised 2/2008. Tallinn: EV Sotsiaalministeerium, 53-56.
- ERIVAJADUSTEGA laste õigused. 2009. Riigiportaal. [www] <http://eesti.ee/est/teemad/perekond/erivajadus> (10.11.2009)
- RIIKLIK tegevus laste riikliku hoolekande korraldamisel. Kas laste riiklik hoolekanne on tõhus? Riigikontrolli aruanne Riigikogule. Tallinn, 26. juuni 2009.
- ROSENWALD, M., BROSTEIN, L. 2008. Foster Parents Speak: Preferred Characteristics of Foster Children and Experiences in the Role of Foster Parent. – *Journal of Family Social Work*, 11(3), 287-302.
- SOTSIAALHOOLEKANDE seadus. RT I 1995, 21, 323. RT I 1995, 21, 323. (01.11.2009 kehtinud versioon)
- SOTSIAALMINISTEERIUM 2009. Sotsiaalhoolekanne. Teenuste statistika. [www] <http://www.sm.ee/meie/statistika/sotsiaalvaldkond/sotsiaalhoolekanne.html> (25.10.2009)
- SUTTON, C. 2006. *Helping Families with Troubled Children. A Preventive Approach*. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd.
- TAMMUR, A., RANDOJA, M. 2008. Laste kasvukeskkond. – L.Haugas (Toim). *Lapsed*. Tallinn: Statistikaamet, 11-19.
- THOMSON, J. 2007. Child Protection Workers' Perceptions of Foster Carers and the Foster Care System: A Study in Queensland. – *Australian Social Work*, 60(3), 336-346.
- THORNTON, A., AXINN, G., FRICKE, T., ALWIN, D.F. 2001. Values and Beliefs in the Lives of Children and Families. – A.Thornton (toim). *The Well-Being of Children and Families*. Michigan: The University of Michigan Press, 215-243.
- TULVA, T. 2008. Uue sajandi lapsed: valikud, võimalused ja heaolu. – L.Ots (Toim). *Uued ajad – uued lapsed. Teadusartiklite kogumik*. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 23-32.
- VÖRK, A., KARU, M. 2009. Peredele suunatud rahalised toetused: mõju ebavõrdusele, sündimusele ja tööturukäitumisele. *PRAXIS Poliitikaanalüüs*, 1.
- TRUMM, A. 2008. Vaesus ja sotsiaalne tõrjutus täiskasvanu ja lapse perspektiivist. Ettekanne seminaril „Laste vaesus. Lastevaesus. Kuhu lähed, Eesti?“ 11. aprill 2008.
- TRUMM, A. 2009. Vaesuse mõjudest indiviidile, perekonnale ja riigile. Ettekanne vaesuse teemalisel ekspertide ümarlaul Tartus, 20.01. 2009. [www] http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/Sotsiaalne_kaasatus/Vaesuse_mojudest_indiviidile_perekonnale_ja_riigile.pdf (25.01.2010)
- CHILD Well-Being at a Crossroads: Evolving Challenges in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States. Innocenti Social Monitor 2009. [www] http://www.unicef-irc.org/article.php?id_article=132 (01.11.2009)